

ISSN 2220-8089

Міністерство освіти і науки, молоді та
спорту України

В І С Н И К

**ХАРКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
імені В.Н.КАРАЗІНА**

№ 984

Серія: „Питання політології”

Випуск 19

Заснована у 1993 році

**Харків
2011**

Вісник присвячений розгляду актуальних проблем теорії та практики політичних процесів в умовах глобалізації.

Для викладачів, наукових працівників та всіх, хто цікавиться проблематикою політичної науки.

Затверджено до друку рішенням Вченої ради Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна (протокол № 13 від 28 грудня 2011 р.)

Редакційна колегія: **Фісун О.А.** – докт. політ. наук, зав. кафедри політології ХНУ імені В.Н. Каразіна (відповідальний редактор); **Сазонов М.І.** – академік АПН України, докт. філос. наук, професор ХНУ імені В.Н. Каразіна; **Денисенко І. Д.** – докт. філос. наук, професор, зав. кафедри політології, соціології та культурології ХНПУ імені Г.С. Сковороди; **Куць О.М.** – докт. філос. наук, професор ХНУ імені В.Н. Каразіна; **Півнева Л.М.** – докт. політ. наук, професор ХНУ імені В.Н. Каразіна; **Поліщук І.О.** – докт. політ. наук, професор Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»; **Целуйко В.О.** – канд. політ. наук, ст. викладач кафедри політології ХНУ імені В.Н.Каразіна (відповідальний секретар).

Адреса редакційної колегії:

61022, Харків, пл. Свободи, 6, Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна, кафедра політології, тел. 707-51-63.

E-mail – vp.kh@mail.ru

Статті прорецензовано

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 11825 – 696 ПР від 04.10.2006

© Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна, оформлення, 2011

ЗМІСТ

ПОЛІТИЧНА ТЕОРІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ

Рубанов В.В. Проблеми концептуалізації поняття „механізм” у політичній аналітиці	6
Шумський Л.М. До концептуалізації поняття сильної держави в політичних поглядах Карла Шмітта	11
Гайко О. С. Політичне як предмет дослідження	15
Канцедалов П.Б. Від невдоволення до спротиву: еволюція ставлення Ніцше до держави	18
Самброс А.С. Віртуалізація політики: витоки, сутність і перспективи	22
Вінникова Н.А. Інформаційні технології у процесі творення політичних рішень ...	27
Яковенко К.В. Суспільні науки та технократія.....	34
Топалова С.О. Політичний фетишизм як атрибут сучасного політичного процесу..	38

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПОЛІТИЧНИХ СИСТЕМ

Фісун О. А. Українська неопатримоніальна демократія: формування, специфіка та тенденції розвитку	45
Шаповаленко М.В. Проблеми зміни політичного режиму в умовах посткомуністичної трансформації	51
Авксентьєва Т.Г. Вектори стабілізації політичного режиму в умовах невизначеності транзитивної суспільної моделі	55
Полторак В.А. „Артефактні форми” сучасної демократії у політичній практиці суспільств, що трансформуються	60
Стогова О.В. Етнічні конфлікти у посткомуністичному світі	64
Шаповал Є.В. Режим поліархії: теоретичний вимір та інституціональна матриця...	69
Авксентьєв А.О. Неопатримоніалізм: теоретико-методологічні засади та практичне втілення у політичних режимах	77
Чабан О.О. Демократія участі як якісний вимір політичної системи	83

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

Пожаров О.В. Інвестиційна теорія вивчення функціонування партійно-політичної системи та електоральних процесів в американській політології	90
Іллєнко Д.В. Методологічні аспекти демократичного аудиту на прикладі „Freedom House”	95
Мовчан У.І. Дуалізм виконавчої влади: проблема розподілу повноважень у напівпрезидентських системах	103
Шмат А.С. Вплив електоральних систем на державотворчі процеси	108
Сербіна Ю.В. Система електоральних відносин в Україні: вплив на рівень довіри до політичної системи	112
Боєва С.С. Роль позапарламентської опозиції у процесах демократичного транзиту (на прикладі України та Росії)	118
Манойло Д. О. До питання про функціонування політичної опозиції в Україні	123

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО ТА МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ

Біденко Ю.М. Громадянське суспільство: проблеми визначення та періодизації розвитку в українському контексті	127
Довбня О.М., Довбня О.М. Деякі напрямки державної політики, що сприяють становленню й розвитку громадянського суспільства в Україні	133
Король С.М. Категоріальний апарат та методологічні засади аналізу регіональної політики	138
Панченко Т.В. Залучення громади до формування місцевої політики (на прикладі великих міст України)	143
Назаренко С.І. Становлення громадського телебачення в Україні: проблеми та перспективи	149
Новіков М.М. Деякі аспекти ефективності соціальної політики як однієї з головних умов реалізації стратегії інноваційного розвитку України	156
Колотвін П.О. Політичний Інтернет як простір взаємодії влади та суспільства	162

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

Власенко Т.Т. Ідеологія чи політичний маркетинг (український контекст)	167
Денисюк С.Г. Довіра як чинник ефективності політичної комунікації	171

Мельникова Н.В. Структура і динаміка міфологічного в колективній свідомості: політичний аспект	176
Швирков О.І. Інтелектуали та влада: ще один погляд	182
Тіхонова Л. А. Особливості формування політичної та національно-цивілізаційної ідентичності українського суспільства	187
Вауліна Ф.В. Роль національної ідеї України у формуванні позитивного іміджу держави	192
Бабічев Є. Р. Викладання політології як засіб формування політичної позиції студентської молоді	198

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ТА МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

Головко В.М. Динаміка розвитку інституту громадянства в епоху глобалізації	204
Гурбич О.С. Становище центру капіталістичної світ-системи в історичній перспективі	208
Авдєєва М.А. „М'яка сила” та її ресурси у зовнішній політиці держави	215
Бірюкова О.О. Югославізм: цивілізаційний проект чи націоналістична ідеологія?	223
Гарник Л.П. Детермінанти політичного простору та часу у контексті незахідного політичного процесу	231
Заводовський І.А. Україна і Білорусь у геополітичних трансформаціях Балто-Чорноморського регіону (1997-2004 рр.).....	240

УДК 323.1:329.7

Бірюкова О.О.

Харківський національний
університет ім. В.Н. Каразіна

ЮГОСЛАВИЗМ: ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ ПРОЕКТ ЧИ НАЦІОНАЛІСТИЧНА ДОКТРИНА?

Досліджується еволюція ідеї „югославізму” як ідеологічної доктрини югославської держави та геоцивілізаційного проекту південних слов’ян. Проаналізовано історичні коріння, фактори, що спричинили деформацію та делегітимацію югославізму. Робиться висновок щодо можливості його реінкарнації серед окремих південнослов’янських народів Балкан.

Ключові слова: югославізм, ілліризм, „великосербізм”, югослави.

Бірюкова Е.А.

ЮГОСЛАВИЗМ: ЦИВИЛИЗАЦИОННЫЙ ПРОЕКТ ИЛИ НАЦИОНАЛИСТИЧЕСКАЯ ДОКТРИНА?

Исследуется эволюция идеи „югославизма” как идеологической доктрины югославского государства и геоцивилизационного проекта южных славян. Проанализированы исторические корни, факторы, повлекшие деформацию и делегитимацию югославизма. Делается вывод относительно возможности его реинкарнации среди отдельных югославянских народов Балкан.

Ключевые слова: югославизм, иллиризм, „великосербизм”, югославы.

Biryukova E.A.

YUGOSLAVISM: CIVILIZATION PROJECT OR NATIONALISTIC DOCTRINE?

The evolution of idea of „yugoslavism” as an ideological doctrine of the Yugoslavian state and geocivilization project of the South Slavs is examined. Historical backgrounds, factors brining about deformation and delegitimation of yugoslavism are analyzed. It is concluded concerning to possibility of its reincarnation among the separate South Slavic peoples of Balkans.

Key words: yugoslavism, illyriasm movemen, “great Serbia”, Yugoslavs, the idea of Yugoslavia .

На початку третього тисячоліття складність і неоднозначність процесів трансформації в балканському регіоні вимагає нових підходів до дослідження ідеологічних засад формування їхніх національних держав. Однією з стрижневих національних ідеологем минулого століття став югославізм, що відіграв колосальну роль у становленні національної свідомості та суспільно-політичного розвитку південно-слов’янських націй.

Починаючи з сер. XIX ст. на Балканах широкого поширення в хорватських і сербських культурних і політичних колах набули ідеї як націоналістичного гатунку, так і спрямовані на об’єднання південних слов’янських народів в єдиній державі. Останні становили основу національної ідеології народів Балкан, які поділяли ідеї створення південнослов’янської держави на основі слов’янських лімесів Габсбургської та Османської імперій або південно-слов’янського об’єднання в рамках однієї держави навколо найбільш потужного у воєнно-політичному відношенні центра. Це потенційно створювало загрозу єдності тодішніх багатонаціональних монархій.

Події і процеси, що мали місце в кінці XIX і протягом XX ст. в поліетнічній післявоєнній Югославії, продемонстрували активне відродження й використання в політичній практиці національних ідеологій, ідей, міфологем, за допомогою яких, окремими балканськими народами обґрунтовувалося бачення власного шляху розвитку своєї державності. У рамки нових „старих” націй на уламках Габсбургської та Османської імперій вписувалися різноманітні геополітичні концепції (панславізм, австрославізм, югославізм, неославізм) та моделі національно-державного розвитку (унітарна держава, федерація, конфедерація). Однією із засадничих ідей теоретичного конструювання проєктів розвитку південнослов'янських народів (поряд із великосербською і панхорватською) була югославська ідея, що майже сім десятиліть XX ст. лишалася визначальною у державно-політичному розвитку більшості балканських країн.

За визначенням історика В.І. Фрейдзона, югославізм являв собою систему „уявлень та ідей, що виходять з принципу спільності походження й культурно-мовної єдності південних слов'ян: національної єдності, яка нібито що вже існує, або потенційної єдності, або близькості споріднених народів” [1]. У основі югославізму лежали ідеї і цінності спільної боротьби за національне самовизначення сербів, хорватів, словенців за загальну демократизацію внутрішньополітичного життя і системи державного управління [2].

Можна виокремити два основні підходи до розуміння югославізму:

- культурно-лінгвістичний, який передбачав об'єднання югославських народів на ґрунті їхньої „історичної, генетичної та мовної спорідненості” й, виходячи з цього, обґрунтовувалася необхідність збереження слов'янської етнокультурної ідентичності та формування єдиної югославської культурної спільності;

- політичний, який підкреслював важливість територіальної консолідації південнослов'янських земель й утворення незалежної політико-державної єдності для вирішення спільних соціокультурних, економічних, політичних проблем.

Відзначимо, що становлення й розвиток ідеї югославізму тісно пов'язані з процесом націєбудівництва в країнах Центральної та Південно-Східної Європи, і хоча протягом усього XX ст. ідея інтеграції південнослов'янських націй на основі спільності мови й походження мала велику привабливу

силу, югославізм у всіх його формах залишався внутрішньо суперечливим. Сформована як ідеологія боротьби із зовнішніми ворогами за національне самовизначення, як підґрунтя для створення загальної поліетнічної держави споріднених південнослов'янських народів, доктрина югославізму суперечила тенденції їхнього національного самовизначення у рамках цієї ж держави.

Процес становлення югославізму пройшов через витворення й втілення різноманітних національних теоретичних конструкцій, кожна з яких викликала до життя специфічні форми національної свідомості, своєрідне бачення образу майбутнього її народами. Примітно, що інтернаціональному принципу, закладеному в основу південнослов'янського об'єднання („інтегрального югославізму”, що найбільш виразно знайшло своє практичне втілення в соціалістичній Югославії), передували ідейні схеми, ірредентичні за змістом, проголошені в сербських і хорватських політичних програмах ще у XIX ст. Так, у Сербії після отримання статусу автономного князівства у результаті боротьби з турками (зафіксованого в Акерманській конвенції 1826 р. і закріпленого умовами Адріанопольського мирного договору 1829 р. і хатт-і шерифом султана 1830 р.) формується „великосербська ідея”, втілена у зовнішньополітичній програмі „Начертаніє” (1844 р.), розробленою відомим сербським політиком І. Гарашанінім. У Програмі були зафіксовані основні принципи нової зовнішньої політики сербського князівства („Великої Сербії”¹), що полягали у згуртуванні всіх південних слов'ян (які розумілися як єдиний народ - серби) під владою Сербського князівства.

У той самий час (30-40 рр. XIX ст.) на хорватських землях набрав обертів суспільно-політичний рух під назвою „Ілліризм”, що висунув національний проєкт „Великої Іллірії”², територіальні межі якої

¹ Поняття „Велика Сербія” з'явилося завдяки хорватам, які використовували його у якості пропагандистського кліше, що формував образ „небезпечного дунайського сусіда”.

² Проєкт „Великої Іллірії”, за складеною Я. Драшковичем Хорватською програмою 1848 р., передбачав державно-політичну спільність усього слов'янського півдня Австрії, що складається з Хорватії, Славонії, Військової межі, Далмації, Котора, Боснії і Герцеговини, Штірії, Каринтії, Крайни.

значно подовжувались за етнічні хорватські поселення. Протистояння „великосербській гегемонії” (політичні лідери „іліризму” розглядали політику сербського уряду, зокрема, його національно-політичну програму „Начертаніє” як намагання поширити вплив і експансію сербів на хорватські території [3]) було одним із важливих аспектів ідейно-політичних позицій руху, однак не головною метою діячів іліризму. Проектом було передбачено можливість культурно-мовного об'єднання ряду південнослов'янських народів в єдиний союз (за домінування хорватів) з посиланням на спільність етнічного походження населення усіх південнослов'янських і деяких неслов'янських територій від древніх ілірійців. Ідеологи „іліризму” (Л. Гай і Я. Драшкович) наголошували на важливості саме мовно-літературної консолідації південних слов'ян, формуванні „національності ілірійської” та „прагненні об'єднати південних слов'ян у сфері культури, свідомості” [4].

Ідейні засади іліризму відіграли значну роль у справі консолідації хорватської нації, формуванні хорватської етнічної свідомості. Як відзначав Фрейдзон, „саме у період іліризму Хорватія все більше усвідомлювалася не лише як „політична нація”, а й як країна хорватського народу, етнокультурна традиція якого була безперервною протягом усієї історії” [4, с. 103-104.]. Слід відзначити, що іліризм не втратив своєї південнослов'янської орієнтації: висунуті ідейні положення „Великої Ілірії” свідчили про виникнення у середовищі південнослов'янської еліти думки щодо мовної та культурної близькості цих народів, що створило б підґрунтя для їхньої майбутньої політичної кооперації. Пізніше на ідейних засадах „іліризму” сформувалася хорватська доктрина югославізму та ідеолого-політичний католицький рух - клерикалізм, що мав на меті створення окремої південнослов'янської одиниці в рамках імперії та забезпечення в ній особливого місця Хорватії.

Вирішальна роль у формуванні ідеології югославізму, належить чільникам хорватсько-словенського клерикалізму, лідерам хорватської Народної партії єпископу І.Ю.Штротсмайеру та його соратнику каноніку Ф.Рачки. На Саборі 1861 р. вони висунули концепцію відродження Хорватії у союзі з південнослов'янськими народами імперії (сербами і словенцями) та власне бачення процесу створення югославської

держави. Південнослов'янський католицький фронт клерикалізму, що склався з хорватських і словенських клерикалів (Й.Штадлера, І.Шарича, А.Бауера, Ф.Бараца, А.Алфіревича, Й. Франка та ін.[5].) мав власні, відмінні від сербського центру об'єднання, методи суспільно-політичної боротьби і плани щодо кінцевого результату об'єднання цих народів

Як бачимо, головні гасла сербського і хорватського націоналізмів були подібними: наміри щодо об'єднання територій (Далмації, Рієки, Боснії і Герцеговини, Славонії, Крайни тощо), на які кожен з цих народів висував свої історичні права. Ці розходження лягли в основу зіткнення сербського й хорватського національних рухів: хорвати прагнули перетворити свою політичну автономію на етнополітичну, а серби - етноконфесійну - в етнополітичну. У цілому ж, концепт югославізму, побудований на формулі „одна територія - одна нація - одна держава - одна мова” став протигаєм етнічному хорватському націоналізму, який заперечував самий факт існування сербів на території Хорватії, а також ідеї великодержавності Сербії, що позиціонувала себе у ролі південнослов'янського „П'ємонту”³.

Концепції югославізму Хорватії та Сербії істотно розрізнялися між собою. Югославізм, по суті, підкреслював тісний зв'язок між південнослов'янськими народами, проте якщо хорвати вважали, що південні слов'яни зможуть сформувати рівноправний союз, то серби ніколи не відмовлялися від наміру домінувати у створеній південнослов'янській спільності. Виходячи з уявлень про сутність і принципи югославського союзу в суспільно-політичних рухах цього періоду в якості основних розглядалося кілька альтернативних моделей. Під час Першої світової війни сербські, хорватські та словенські політичні лідери зголосилися щодо необхідності створення крупнішого національного співтовариства, яке надавало б надійніші гарантії здійсненню їхніх національних програм. Обговорення можливості створення єдиної югославської держави

³ Прихильники даної ідеї припускали об'єднання південних слов'ян навколо одного найбільш сильного в політичному і військовому відношенні центру (на кшталт об'єднання Італії у 1859-1860 рр. навколо Сардинського королівства), називаючи Сербію „Балканським П'ємонтом”.

почалося ще в 1915 р., але її практична реалізація відбулася тільки у 1918 р.

На етапі утворення першої Югославії (1918-1920рр.) югославізм ґрунтувався на компромісі етнічної єдності „єдиного триіменного народу”, що відбилося у назві держави (Королівство сербів, хорватів і словенців), в його зовнішніх атрибутах (герб, прапор, гімн, грошова одиниця тощо) і збереженні попередніх форм управління, господарства, освіти. Основні розбіжності виникали з приводу принципів організації югославської держави: представники королівства Сербія бачили нову державу як централізовану, решта югославів надавала переваги федерації.

З хорватської сторони висувалися вимоги щодо федерального або конфедеративного устрою, де Хорватія як спадкоємиця Австро-Угорщини відновлювалася б у своїх історичних межах (Далмація, Хорватія, Славонія, Срем) і мала б право законодавчої ініціативи без контролю центральної влади. Прихильники федералістичного югославізму відстоювали ідею об'єднання югославської нації в політичній і культурній областях. При цьому робився акцент на тому, що прагнення до консолідації сербів, хорватів і словенців не повинно ставити під загрозу існування і подальший розвиток їхньої самостійності. Однак така ідея не дуже вписувалася у рамки політичних національних проєктів Белграда і правлячої сербської династії Карагеоргієвічів. З огляду на етнічну строкатість населення та його територіальну розпорошеність, сербська сторона заперечувала будь-яку формулу державного управління, яка б зберігала межі т. зв. „історичних районів”. Натомість ідея про „народну і державну єдність” стає провідною серед сербських політичних діячів. Багатоаспектний сербський дискурс югославізму (історичний, геополітичний, етнокультурний тощо) використовував різні аргументи (приміром, історична символічна цінність Косова не лише як місця історичної битви, а й сербської єдності, колиски сербської державності та культурно-етнічної ідентичності). Це унеможливлювало відмову від Югославії як єдиної держави всіх сербів, і саме з цієї причини серби „приречені жити в Югославії”, а югославізм перебирає на себе інтегральну роль загальнонаціональної доктрини.

На думку російських дослідників С.Романенка та В.Волкова, проповідуючи ідеологію „інтегрального югославського націоналізму”, сербські політики „під

маскою централізму приховували велико-сербський націоналізм, що служив інтересам правлячої верхівки... Створення Югославської держави в її тодішньому вигляді було результатом використання югославістських ілюзій про етнічну, а, отже, й політичну єдність і „братерську любов”, а також міжнародної ситуації, що склалася після закінчення Першої світової війни” [6]. Виходячи з того, що новостворена на засадах „югославізму” південнослов'янська держава характеризувалася внутрішньою нестабільністю як у міжетнічному сенсі, так і з точки зору зовнішніх кордонів, слушною є думка російської дослідниці О.Легенкової, що сербській, хорватській, і певною мірою словенській політиці був властивий псевдоюгославізм. Під риторичними закликами до південнослов'янського єднання, на її думку, приховувалися суто національні амбіції [7]

Всупереч тому, що інтегральні ідеї гальмували процес національного розвитку і не користувалися великою популярністю серед мас, значення югославізму для словенської національної концепції поч. ХХ ст. можна визначити як „ідеологію сенсу” малого народу в „епоху національних битв”. Відсутність бази для розвитку великословенських ідей унаслідок слабкості національного руху та традицій власної державності, нерозвиненість національних програм і відособлене становище словенців у південнослов'янському світі актуалізувало завдання національного „виживання”. У словенському суспільно-політичному середовищі югославізм, на думку О. Легенкової, був тактичним маневром [7]. До інтеграції в югославський політичний організм словенців підштовхнула не тільки привабливість ідеї югославізму, в якій для них передбачалася можливість реалізації власних культурних і державно-політичних амбіцій, а й німецька нетерпимість, що активізувалася в два передвоєнні десятиліття. На тлі загального розвитку національних процесів у монархії Габсбургів посилення паннімецьких настроїв стало додатковим чинником, що сприяв консолідації словенців і хорватів Австро-Угорщини.

Таким чином, процес становлення югославської мультинаціональної та багато-конфесійної єдності від конструювання ідеї югославізму, закріпленої у загальних політичних програмах, через етап становлення й розвитку культурних зв'язків завершився оформленням в 1918 р.

самостійної політичної одиниці – Королівства сербів, хорватів і словенців, в якій за Декларацією 4 липня 1930 р., югославистська ідеологія набула державного статусу. Основними факторами для виникнення югославізму на Балканах виступали: етнокультурний (етнічна та мовна близькість, що підкреслювали тісний взаємозв'язок між південними слов'янами); історичний (спільність історичного походження слов'янських племен, легендарного історичного минулого, національно-визвольної боротьби проти іноземного гніту); геополітичний і релігійний (територіальне розташування на стику трьох цивілізацій, трьох типів релігійних світоглядів). Останні, на нашу думку, відіграли вирішальну роль у тому, що югославізм у тій оболонці, у якій його подавали політичні діячі тих часів був відпочатку приречений на провал.

Слов'янська єдність у межах однієї держави на перехресті головних магістралей трьох континентів (Північної, Центральної і Західної Європи з Азією, Середземномор'я з Близьким Сходом), є т. зв. „місцем зустрічі” цивілізацій, що мають багатоміліардну історію, і де старина й сучасність сперечаються між собою в повсякденному житті. З геополітичної точки зору, простір, на якому виникли ідеї югославізму, протягом століть був прикордонною територією великих імперій, Пограниччям „Сходу” й „Заходу”, зоною особливої цивілізаційної, політичної, економічної та культурної взаємодії. Приміром, російський дослідник Я.Вишняков визначив поняттям „балканська цивілізаційно-контактна зона” (БЦКЗ) територією взаємовпливу й зіткнення трьох цивілізацій – романо-германської, ісламської та східно-християнської [8, с. 321]. Тому не випадковим є те, що югославський простір і наразі часто називають „строкатим килимом, витканим з різних ниток – турецьких, візантійських, італійських, патріархальних, середньовічних, що передусім відчувалося в архітектурі, фольклорі, менталітеті, звичаях балканських народів... Їх розрізняло все: вірування, повсякденне життя, кухня, історична пам'ять” [8]. Порубіжний стан як характерна ознака югославської держави і географічно, і геостратегічно, і цивілізаційно спричинив конфліктну взаємодію різних впливів - балканський простір став „світом різних світів”, тобто перебування югославської держави у зоні тяжіння як європейського, так і євразійського просторів. У цьому сенсі політичну й культурну

експансію сербів на югославських просторах можна розглядати не інакше, як намагання зміцнити східнохристиянський культурно-історичний тип у слов'янському світі, прагнення вкорінення та домінування православ'я як ідеологічної системи Балкан. Таким чином, закладена в основу югославізму (перш за все у хорватсько-словенській інтерпретації) ідея співтовариства вільних і рівноправних південнослов'янських народів була суттєво відкоригована реаліями початку ХХ-го ст., що виявилось в централізмі й домінуванні сербської нації за часів існування першої Югославії (1918 - 1941 рр.).

„Інтегральний югославізм” в КСХС не виконав свого призначення: офіційна ідеологія не влаштувала ні сербів, ні тим більше решту югославських народів. Проте досить широко пропагована на всіх рівнях, починаючи зі школи, вона стала невід'ємною частиною літератури і, в цілому культури 30-х рр. ХІХ ст. та головним елементом суспільно-політичного життя південних слов'ян. Слід погодитися з сербським дослідником Л.Дімічем, що об'єднувальною за своєю природою югославська ідея була політичною і державною ідеєю, що підтримувала думку про етнічну близькість, спільну мову, територію, інтереси та спрямована на подолання роздробленості, усунення меж і перешкод, що дісталися у спадок від минулого. Умовами для успішної південнослов'янської інтеграції, на його думку, могли б стати модернізоване суспільство і свідомі, освічені громадяни. Проте ідеї югославізму протистояли вузькі інтереси аграрного суспільства і вкорінені у ньому національна ідея, за своєю природою клерикальна, консервативна, самодостатня. Інтегральними в югославському суспільстві були практично тільки політика та ідеологія і, лише частково, економіка та культура. Саме тому тоталітарні режими часто переважали над демократичними тенденціями [9].

У Соціалістичній Федеративній Республіці Югославії (1945 – 1991 рр.) ідеї „югославізму” також намагалися надати державно-правового статусу: акцентувалася увага на спільності південнослов'янських націй, заохочувалося їхнє бажання побудувати сучасну державу, де була б відсутня сегрегація суспільства за національною та релігійною ознакою. Поширенню основних принципів югославської ідеї у такому складному багатонаціональному політичному організмі як СФРЮ, сприяло

панування Комуністичної партії Югославії (до 1952 р. Союзу комуністів Югославії), а також слабкість політичних інституцій федеральних одиниць, практична відсутність досвіду самостійного державного керування. Втілення югославської інтернаціональної доктрини під гаслом „Братерство й єдність”⁴ у державно-політичній практиці, спричинило появу нової багатоетнічної спільноти – югославів⁵ та позначилося на політичній свідомості значної частини громадян колишньої СФРЮ.

У соціалістичній Югославії поняття „югослави” набуло квазіетнічного значення й означало можливість альтернативного національного самовизначення жителів країни, незалежно від їхньої національної приналежності, включаючи як слов’янські, так і неслов’янські етноси (косовські албанці, угорці Воєводіни, німецька меншина в Словенії тощо). Введення етноніма „югословени” у наукову літературу відбивало прагнення керівництва Югославії до більшої уніфікації населення, розвитку наднаціональної самосвідомості у всіх народів, що населяли союзну федеральну державу (подібно до концепції „радянського народу” в СРСР). Оскільки основні відмінності між сербами, хорватами і боснійцями лежали саме в релігійній площині, в країні підтримувався атеїзм, що, зокрема, мало б сприяти самовизначенню югославів та розбудові Югославії як співтовариства єдиної югославської нації. У цьому сенсі югославізм в СФРЮ, на нашу думку, виступав одним із шляхів пошуку нової слов’янської ідентичності серед народів балканського регіону.

Прагнення зберегти те, що здавалося кращим у політичній системі СФРЮ, багато в чому визначило основний вектор

⁴ Популярне гасло Комуністичної партії Югославії, що виникло під час Народно-визвольної боротьби Югославії (1941—1945). Надалі, ці поняття стали керівними принципами післявоєнної міжетнічної політики Югославії.

⁵ В радянській і російській науковій літературі з 1980-х років прийнято вживати поняття „югослави” як сукупності південнослов’янських народів (сербів, хорватів, боснійців-мусульман, чорногорців, словенців і македонців) і „югословени” як етноніма. Наприклад, у історико-етнографічному довіднику „Народи світу” югословени характеризувалися як „нова етнічна спільність, що виникла в умовах соціалістичної Югославії [10].

внутрішньоюгославського протистояння на межі 1980-х – 1990-х рр. Власне перебіг югославської кризи негативно позначився на ідеї південнослов’янської цілісності у суспільній свідомості. Будь-які посягання на право національного самовизначення спричинювали кризові явища в державі, що призводило до трансформації поглядів на перспективи югославізму серед національних еліт, а відтак і формувало тенденцію перегляду політичних і правових основ федерального югославського об’єднання. Перш за все це стосувалося позитивної (або негативної) оцінки самого факту югославського міжнаціонального конгломерату – першої Югославії. Частина дослідників вважала її штучним утворенням Версальської системи і лише етапом на шляху формування національних держав [11]. Звідси робився висновок щодо неминучості розпаду єдиної югославської держави, оскільки зсамого початку її народи були поставлені у нерівноправне становище, а в умовах економічної і політичної кризи 1980-х рр. мотиви єдності, що були первісно закладені, вже не діяли. Виказувалася й діаметрально протилежна точка зору, згідно з якою Югославія – органічне державне утворення і, в принципі, немає об’єктивних причин для її розпаду. Так, частина авторів доводила, що Югославія не тільки є органічною частиною Європи, але й стала першим етапом на шляху до її єдності. Дезінтеграційними вважалися саме суб’єктивні чинники: сепаратистські настрої владної еліти деяких республік, зміна нею своєї політичної орієнтації тощо.

До чинників, що вплинули на долю югославізму у другій Югославії можна віднести:

- складна внутрішньополітична ситуація країни в економічній сфері. Подолання нерівномірності економічного розвитку складових її регіонів потребувало сукупних зусиль усіх суб’єктів югославської федерації й усіх її народів. Проте ця програма в певний момент почала викликати опір найбільших успішних в економічних відносинах республік – Словенії і Хорватії;

- міжнаціональні суперечності всередині країни, що періодично загострювалися в роки соціалізму внаслідок політики децентралізації, конституційних розбіжностей між суб’єктами югославської федерації. Це призвело до реставрації національних ідеологій, що склалися ще у період національного відродження XIX ст., та використання у політичній практиці політичного

досвіду міжвоєнного та воєнного періодів історії югославської держави (хорватської доктрини „ушашського руху”⁶), підйомі націоналістичних рухів (хорватський рух з вимогами визнання хорватської мови і розширення самоврядування у Хорватії 1967р., сепаратистські акції косовських албанців з гаслами відділення від Югославії та об’єднання з Албанією у Косові 1968 р.) тощо. Вже до кінця 1980-х рр. у Хорватії й Словенії оформилися пропозиції відмови від югославської ідеї як основи сумісного буття. Югославізм розглядався як особлива форма націоналізму, що перешкоджав самовизначенню народів (передусім хорватів). Знову виявилася тенденція до заперечення спільного слов’янського минулого, натомість впроваджувалася теза їхньої історичної, культурної, релігійної і навіть етнічної належності до західноєвропейського (романо-німецького) типу цивілізації. Навіть значна популярність серед населення проекту під назвою „Югославія” не змогла подолати культурних і ментальних відмінностей між народами цього регіону.

Як слушно зауважив З.Клименко, криза ідеологічних засад югославської єдності продемонструвала, що не завжди традиційне і сучасне збігаються за своїм внутрішнім змістом і зовнішнім проявом. Хорватська національна доктрина, на його думку, традиційна за своєю суттю і метою, з’явилася у цілком сучасному одязі правової держави і громадянського суспільства, тоді як сербська доктрина кінця ХХ ст., що по суті, відображала югославістські і, отже, інтернаціональні, устремління її носіїв зовні класифікувалася як вузьконаціональна та „велико-сербська” [12, с.60]. Цікаво, що у роки Другої світової війни сили сербського опору бачили майбутню звільнену державу не сербською національною, а саме югославською [13].

⁶ У брошурі „Хорватське національне питання” (1936) А.Павеліч відкидав ідею етнічної спільності сербів та хорватів (останні на його думку, є готами, а не слов’янами) і підкреслював, що хорватський народ належить до західної культури і цивілізації [13]. Усташами висловлювалася думка, згідно з якою югославізм завжди виступав як ідеологія пригноблення хорватів. У міжвоєнній Югославії, як вважали прихильники даної схеми, йому був притаманний унітаризм, що згодом трансформувався в теорію „триєдиного народу”, а після Другої світової війни федеральний і інтернаціоналістичний югославізм не дозволяв хорватам реалізувати свої багатовікові мрії про власну національну державу.

Комуністам вдалося відновити сенс югославської ідеї і створити багатонаціональне південнослов’янське об’єднання – югославську федерацію. Цим можна пояснити успіх політико-ідеологічної кампанії партизанської комуністичної армії під керівництвом маршала Й. Тіто (хорвата за національністю).

Можна по-різному ставитися до ідеї югославізму. Проте, його не можна однозначно ототожнювати з націоналізмом, як це робили деякі опоненти югославської ідеї. Факт створення югославського об’єднання у КСХС, що стало першим етапом на шляху до південнослов’янської єдності та еволюція розвитку Югославії протягом семидесяти років свідчить про те, що головну мету, яку було покладено в основу югославізму – об’єднання південнослов’янських народів в єдину державу, була виконано. Югославізм у цьому сенсі виступав як великий цивілізаційний об’єднувальний проект південних слов’ян, що став протигаєм романо-німецькому та мусульманському світам.

Безумовно, державне оформлення югославізму відчутно вплинуло на національну самосвідомість усіх югославських народів. За останні десятиліття у відносинах між Сербією як центральною складовою колишньої Югославії, стрижня православного світу та оплотом східнохристиянської цивілізації на постюгославському просторі та південнослов’янським світом укорінилася низка негативних стереотипів і непорозумінь. Нинішнього стану взаємовідносин між екс-югославськими країнами було досягнуто за рахунок цілком свідомого і планомірного знищення того майбутнього, яке вибудовувалося і проектувалося ідеєю югославізму. На нашу думку, ренесанс югославської ідеї та спроби відродити державу південнослов’янських народів можливий за ініціативою будь-якої держави (наприклад, Болгарії, що у рамках балканського регіону є близькою до Сербії), але без Сербії ця ідея втрачає сенс. Адже продовж усього історичного розвитку саме ця країна послідовно відстоює свої слов’янські корені, демонструє відданість слов’янському світу і є носієм водночас сербської національної свідомості та слов’янської культурної ідентичності. На нашу думку, у віддаленій перспективі можливі альтернативні варіанти локального південнослов’янського об’єднання з включенням нових політичних гравців як на Балканах, так і у більш широкому сенсі (формування цивілізаційного блоку слов’янських країн, можливо навіть з

провідною роллю Росії як ядром і оплотом східнохристиянської цивілізації).

Югославизм як ідея і свідомість регіональної етнокультурної спільності, був і лишається привабливим, однак утопічним теоретичним конструктом, що на певному етапі історико-політичного розвитку південнослов'янських народів виступав як спосіб мобілізації сил для реалізації конкретних загальнонаціональних завдань. У цілому він існував як політична течія на рівні ідеології та у політичній практиці зіткнувся з низкою непримиренних суперечностей (історична пам'ять, менталітет, традиції, релігійна орієнтація, зовнішньополітичні пріоритети тощо). Проте саме завдяки югославському проекту було створено соціальну (як високо-розвинену) і національну (як цивілізовану) інфраструктуру країни. Сприйняття західного способу життя в постюгославських країнах повністю спиралося саме на цю інфраструктуру, що доводить практичну значущість югославського об'єднання.

Еволюція процесу виникнення югославизму, формування югославської нації, розвитку соціалістичної Югославії – це свідчення найбільш вдалої спроби втілити в життя мрії про південнослов'янську велич та єдність. Це питання стає виразнішим у світлі нової концепції Європи, що об'єднується. Адже, чи зуміють національні культури південнослов'янських країн, що стали членами Євросоюзу, зберегти слов'янське коріння, позбутися нальоту провінційності та не втратити свою неповторну автентичну національну зовнішність, а самі держави – позбутися статусу периферії Європи. Варто відзначити, що на початку третього тисячоліття ідеї югославизму на Балканах втратили свою актуальність, але з точки зору дослідження їхнього практичного значення для подальшого розвитку південнослов'янських народів лишаються значущими, що потребує подальших наукових пошуків у цій царині. Можливість відтворення югославизму, на наше переконання, зберігається, а вже відповідь на питання у якій саме формі, покаже час.

ЛІТЕРАТУРА

1. Фрейдзон В. Основные тенденции межвоенной историографии югославизма 1918-1941 гг. / В.И. Фрейдзон // Славяноведение. – 1997. – № 6. – С.58-65.
2. Романенко С. Югославия: история возникновения, кризис, распад, образование независимых государств: уациональное самоопределение народов Центр. и Юго-Вост. Европы в XIX-XX вв. / С.А. Романенко. – М.: ООО „Издат. центр науч. и учеб. программ”, 2000. – 496 с.
3. Филимонова А. Понятие «Великая Сербия» в политике хорватских и словенских католических деятелей (1914-1918) [Электронный ресурс] / А.Филимонова. – Режим доступа: <http://www.pravoslavie.ru/arhiv/5293.htm>
4. Фрейдзон В. История Хорватии. Краткий очерк с древнейших времен до образования республики (1991 г.) / В. Фрейдзон. – СПб.: Алетайя, 2001. – 318 с. – С. 103-104.
5. Филимонова А. Стратегия и тактика католических иерархов в процессе создания югославянского государства (1917-1918 гг.) [Электронный ресурс] / А. Филимонова. – Режим доступа: <http://www.pravoslavie.ru/put/5290.htm>
6. Романенко С. Между национальной и пролетарской диктатурой (Милан Недич - Дража Михайлович - Анте Павелич - Йосип Броз Тито) [Электронный ресурс] / С. Романенко. – Режим доступа: <http://srbija.narod.ru/Romanenko.html>
7. Легенькова Е. Югославянская идея в контексте словенской национальной политики. Словенско-хорватское сближение (60-е годы XIX в – 1914 г.): дис. ... канд. истор. наук: 07.00.03 / Е.А. Легенькова. – Москва, 2003. – 250 с.
8. Вишняков Я. Балканы как цивилизационно-контактная зона (к постановке проблемы) / Я.В. Вишняков // Мир и Россия на пороге XXI века: Вторые Горчаковские чтения. МГИМО МИД России (23- 24 мая 2000 г.). – М.: „Российская политическая энцикло-педия” (РОССПЭН), 2001. – 576 с. – С.321–327.
9. Димич Л. Страна с тремя именами [Электронный ресурс] / Л. Димич // Родина. – 2011. – №11. – Режим доступа: http://www.istrodina.com/rodina_articul.php?id=191&n=11.
10. Народы світу: історико-етнографічний довідник; [під ред. Ю. В. Бромляя; ред. колегія С. А. Арутюнов, С. І. Брук, Т. А. Жданко та ін Інститут етнографії АН СРСР імені М. М. Миклухо-Маклая]. – М.: Радянська енциклопедія, 1988. – 624 с.
11. Фрейдзон В. Сербия и хорваты (исторические корни конфликта) / В. И. Фрейдзон // Этнографическое обозрение. – 1993. – №1. – С. 15–21.
12. Клименко З. Югославский кризис и его международные последствия / З.В. Клименко // Мировая политика и международные отношения на пороге нового тысячелетия; [под ред. М.М. Лебедевой].– М.: Московский общественный научный фонд; ООО „Издательский центр научных и учебных программ”, 2000. – 156 с. – С.57–68.
13. Petranovic B. Jugoslavija 1918-1988: Tematska zbirka dokumenata / priredili B. Petranovic, M. Zecevic. – Beograd: Rad, 1988. – 1445 p.
14. Pavelic A. Hrvatsko pitanje // Doktor Pavelic rijesio Hrvatsko pitanje. – Zagreb, 1942. – S. 13–32.

Наукове видання

В І С Н И К

**ХАРКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ імені В. Н. КАРАЗІНА**

№ 984

**Серія: „Питання політології”
Випуск 19**

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Українською, російською та англійською мовами

комп'ютерне верстання – Н.І. Безугла

Підписано до друку 29.12.11 Формат 60x84/8. Папір офсетний.

Друк ризограф. Ум. друк. арк. 26,2 Обл.-вид. арк. 30,5

Тираж 100 пр. Ціна договірна.

61022, м. Харків, пл. Свободи, 6.

Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна,

Надруковано ФОП „Петрова І.В.”

61144, Харків-144, вул. Гв. Широнінців, 79-в, к.137, т.(057) 362-01-52

e-mail: bookfabrik@rambler.ru

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ВОО № 948011 від 03.01.03р.